

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ІВАНА ФРАНКА**

ВІСЬТАК ІГОР ЯРОСЛАВОВИЧ

УДК 34.09

**СОЦІОЛОГІЧНА КОНЦЕПЦІЯ ПРАВА
В ЮРИСПРУДЕНЦІЇ США ХХ СТОЛІТТЯ**

**Спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень**

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Львів – 2024

Дисертація на правах рукопису.

Робота виконана на кафедрі історії держави, права та політико-правових учень Львівського національного університету імені Івана Франка Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат юридичних наук, професор
ТИШИК Борис Йосипович,
професор кафедри історії держави, права
та політико-правових учень Львівського
національного університету імені Івана Франка

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, доцент
МАЦЕЛЮХ Іванна Андріївна,
професор кафедри службового та медичного
права Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені
Тараса Шевченка

кандидат юридичних наук, доцент
ПОПОВИЧ Терезія Петрівна,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Захист відбудеться 27 червня 2024 року о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.051.03 у Львівському національному університеті імені Івана Франка за адресою: 79000, м. Львів, вул. Січових Стрільців, 14, ауд. № 409.

З дисертацією можна ознайомитися у Науковій бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка (79005, м. Львів, вул. Драгоманова, 5).

Автореферат розісланий 23 травня 2024 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

В. О. Семків

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. Сучасна українська юридична наука розвивається в конкретно-історичних умовах соціалізації та антропологізації права на засадах плюралізму праворозуміння, продуктивного використання знань, накопичених іншими соціальними науками. Перехід від панівного донедавна в науці та суспільстві позитивістського праворозуміння до плюралізму праворозуміння серед іншого забезпечується звертанням до історично сформованих концепцій права, зокрема соціологічної. Таке ретроспективне звертання виправдане з теоретичної та практичної перспективи.

Теоретична перспектива пов'язана з тим, що соціологічна концепція права в юриспруденції США ХХ ст. є результатом ефективності соціологічного підходу до розуміння права. Соціологічний підхід притаманний українській філософській, загальнотеоретичній та історико-правовій науці від її початків та пов'язаний з іменами видатних учених і мислителів С. Дністрянського, Є. Ерліха, Б. Кістяківського та інших. Синтетичне дослідження соціологічної концепції права у США необхідне для повноти знань про соціологічне праворозуміння у світі та Україні.

На наш погляд, саме соціологічна юриспруденція США є винятковим за значущістю у розвитку правової думки прикладом соціологічного типу праворозуміння. Характерно, що соціологічне праворозуміння розвивалося на противагу позитивістському, подальшій формалізації права США. Різностямованість трансформаційних процесів в українському праві, зростання ролі держави в умовах війни, євроінтеграційний процес зумовив науковий та практичний інтерес до права як засобу соціального контролю – одного з постулатів соціологічної концепції права у США. Дослідження розуміння права у США серед іншого є складовою наукового забезпечення партнерських відносин з цією державою, лідером союзників України у війні з агресором. Воно також певним чином інтегрує знання про предмет дослідження, накопичені в українській філософії права, соціології права, загальній теорії права, історії права та держави, історії політичних та правових учень.

Ці знання, які становлять теоретичну та історичну базу дослідження, акумульовані у наукових працях вітчизняних філософів і теоретиків права С. Алаїса, В. Бігуна, О. Грищук, М. Дамірлі, Т. Дудаш, В. Дудченко, М. Козюбри, В. Косовича, О. Костенка, В. Кравця, А. Крижанівського, Л. Луць, С. Максимова, М. Мельник, Ю. Оборотова, О. Петришина, С. Погребняка, Т. Попович, П. Рабіновича, С. Рабіновича, О. Скакун, О. Скрипнюка, С. Сливки, О. Стовби, Є. Харитонова, О. Харитоновой,

М. Цвіка, вітчизняних істориків права В. Зайчука, М. Кравчука, І. Мацелюх, О. Ригіної, Б. Тищика, Н. Холодницького, О. Шевченка, дослідників історії політичних і правових учень Т. Андрусяка, О. Бунчук, Г. Демиденка, А. Ковалюка, А. Козловського, А. Кормича, В. Костицького, Т. Краснопольської, Н. Крестовської, В. Марчука, О. Мироненка, Є. Орача, А. Федущак-Паславської. Розуміння соціологічної концепції права та соціологічного підходу до її дослідження сформоване на основі наукових праць В. Бурдяка, В. Водніка, К. Жоля, І. Кириченка, О. Колича, І. Музики, І. Настасяк, Н. Осипової, С. Савчук, О. Сердюка.

Джерельну базу дослідження склали передовсім класичні наукові праці Д. Дьюї, Р. Паунда, Дж. Ролза. Ретроспективними джерелами дослідження стали наукові праці Л. Мейхью, Ф. Уїлкінсона і Б. Тернера, Л. Ліпсона і С. Уїллера, П. Сейера, Н. Хулла, М. Блега, Б. Блегвода, Б. Кардзо, К. Ллевеліна, О. В. Холмса.

Особливою частиною джерельної бази є погляди на право (праворозуміння) суддів, об'єктивовані (формалізовані) у рішеннях судів, насамперед Верховного суду США. Теоретична та джерельна база дослідження дозволили надати йому узагальнюючого характеру, уперше в українському правознавстві системно описати становлення та розвиток соціологічної концепції права в юриспруденції США ХХ ст.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане в межах науково-дослідної проблематики кафедри історії держави, права та політико-правових учень юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка «Історія державно-правового розвитку та політико-правової думки в Україні та зарубіжних країнах», державна реєстрація № 0105U007451, термін 2005–2009 рр.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є комплексний філософський, загальнотеоретичний та історико-правовий аналіз соціологічної концепції права в юриспруденції США ХХ ст. в історичному процесі її становлення як ідейної основи одного з типів праворозуміння – соціологічного.

Відповідно до зазначеної мети необхідно розв'язати наступні завдання:

- з'ясувати стан дослідження соціологічної концепції права в США в українському правознавстві, сформувані національну історіографію проблеми як компоненту світової історіографії правових учень;
- виробити авторську методологію дослідження, яка б поєднала підходи та методи філософії права, загальної теорії права, історії права, історії політичних та правових учень у вивченні праворозуміння;

– з'ясувати роль соціологічної концепції права в юриспруденції США у розвитку соціологічного праворозуміння у світі та Україні, показати історичну наступність в еволюції соціологічних теорій права;

– наголосити на перспективах використання знань про соціологічну концепцію права в США в українській юридичній науці, юридичній освіті, правотворчій та правотлумачній практиці, реформі правової системи України;

– розкрити передумови становлення соціологічної правової концепції як основної сучасної концепції права в юриспруденції США;

– сформулювати поняття соціологічної правової концепції в юриспруденції США;

– проаналізувати напрями сучасної соціологічної правової концепції в юриспруденції США;

– визначати сутність правової концепції Джона Ролза та її значення в умовах правової системи України;

– охарактеризувати сутність правової концепції Роско Паунда, його погляди на право як основного засобу соціального контролю в сучасному суспільстві, а також на суб'єктивне право, за яким стоїть загально-визнаний суспільний інтерес;

– показати сутність правової концепції Джона Дьюї та з'ясувати її місце серед сучасних концепцій права в юриспруденції США;

– сформулювати рекомендації, спрямовані на врахування положень сучасних концепцій права в юриспруденції США в удосконаленні сучасної правової системи України.

Об'єктом дослідження є вчення про право та їх історичний розвиток.

Предметом дослідження є соціологічна концепція права в юриспруденції США ХХ ст. як сукупність наукових знань, отриманих науковцями та практичними юристами з допомогою соціологічного концептуального підходу, та її історичний вплив на формування соціологічного праворозуміння.

Методи дослідження. Методологія дослідження соціологічної концепції права в юриспруденції США ХХ ст. ґрунтується на принципі історизму, об'єднує мережевий, історико-правовий та соціологічний підхід для забезпечення всебічності аналізу предмету дослідження.

Мережевий підхід, заснований на теорії соціальних мереж, створює широкі можливості для наукового аналізу ролі українських учених (українців за походженням) у становленні світоглядно-теоретичних засад соціологічної школи права загалом та у США зокрема.

Соціологічний підхід у вивченні соціологічної концепції права у США має на меті аналіз соціальних явищ, які безпосередньо чи опосередковано

вплинули на її становлення та розвиток. Історико-правовий підхід як центральний (провідний) підхід дослідження акцентує на історичний розвиток права, який безпосередньо зумовлює і зумовлюється соціологічною його концепцією.

Об'єднаний («широкий») концептуальний підхід реалізується з допомогою методів дослідження як способів упорядкування наукової діяльності для досягнення поставленої мети. Для мережевого методологічного підходу таким є порівняльно-історично-правовий, для історико-правового – історико-понятійний, для соціологічного – метод системного аналізу.

Порівняльно-історично-правовий метод дослідження дозволив виявити загальне та особливе у соціологічній концепції права у США, наскрізна ідею цієї концепції та її численні модифікації.

Історичний розвиток основних понять соціологічної концепції з'ясовується з допомогою іншого методу – історико-понятійного.

Для повноти аналізу соціологічної концепції права в юриспруденції США у дисертаційному дослідженні використано метод системного аналізу для встановлення засадничої ідеї цієї концепції.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертаційна робота є першим комплексним науковим дослідженням положень сучасних концепцій права в юриспруденції США. Найбільш вагомими висновками та рекомендаціями, що відображають новизну дисертаційної роботи, містяться у відповідних положеннях, винесених на захист. Зокрема:

уперше:

– визначено та проаналізовано національну (українську) історіографію досліджуваної проблеми, з'ясовано коло історіографічних джерел, які об'єднують наукові напрями філософії права, загальної теорії права та держави, соціології права, історії права та держави, історії політичних та правових учень, описано зміст та тенденції історіографічного процесу в українській історіографії соціологічної концепції права в США як процесу визначення її місця та ролі в історії світової правової думки шляхом порівняння з іншими концепціями, насамперед, позитивістською.

– сформовано та апробовано авторську методологію дослідження соціологічної концепції права в США шляхом об'єднання трьох концептуальних підходів – мережевого, історико-правового та соціологічного у «широкий підхід», з допомогою якого відображається основна ідея соціологічної концепції права, історичний контекст її виникнення та поширення, взаємний вплив розвитку права та його соціологічного праворозуміння, зв'язок між західною традицією права та соціологічною концепцією права у США, еволюцію соціологічної концепції права та виникнення наукових шкіл на її основі, зближення соціологічної

концепції права з іншими концепціями, спроби формування інтегративної концепції права;

- комплексно визначено історико-правові, інтелектуальні та соціальні передумови становлення соціологічної концепції права в юриспруденції США ХХ ст., виявлено наступність у розвитку соціологічної концепції права в Європі та США, виокремлено правові ідеї – попередники соціологічної концепції – категоричний імператив І. Канта, ідею інтересу в праві Р. Єрінга, ідеї утилітаризму Д. Бентама, ідею «живого права» Є. Ерліха, ідею «спонтанного суспільства» Ф. А. Гайека;

- обґрунтовано роль традиції загального права на становлення узагальнюючого положення соціологічної концепції права в США про те, що право в книгах відрізняється від права в дії, відтак життя права визначається його соціальним середовищем;

- з'ясовано вплив соціологічної концепції права у США ХХ ст. на становлення соціологічного праворозуміння в сучасній Україні, виокремлено та описано взаємозв'язки філософсько-правових та теоретичних складових соціологічної концепції права з концепціями та теоріями української юридичної науки, зокрема потребним підходом до права, теорією правової реальності, теорією конвергенції справедливості та права, теорією суддівської правотворчості тощо;

- здійснено спробу обґрунтувати перспективи соціологічної концепції права, пов'язані з ефективною адаптацією правової системи до соціальних умов, які постійно змінюються;

удосконалено:

- наукові положення про реконструкцію юриспруденцією США ХХ ст. ідей та теорій права, започаткованих на українських землях професорами університетів Є. Ерліхом, Л. Петражицьким, С. Дністрянським, Б. Кістяківським, Ф. Тарановським – фундаторами соціологічного праворозуміння;

- теоретичні положення щодо значення ідей Р. Паунда, зокрема його ідеї, що право є формою соціального контролю, що забезпечується сукупністю владних приписів, які отримують своє застосування в ході судового та адміністративного процесів;

- теоретичні напрацювання щодо визначення основних напрямів соціологічної правової концепції в юриспруденції США, до яких зокрема належать: соціологічний напрям, реалістичний напрям та прагматичний напрям;

- теоретичні положення щодо того, що основною функцією права є інтегрування суспільства, підтримка його цілісності. Основним завданням правового порядку є збалансування та гармонізація інтересів, як

суспільних так і індивідуальних, а також вирішення протиріч, які виникають у суспільстві;

набули подальшого розвитку:

– наукові положення щодо того, що в системі співвідношення права і моралі мораль зберігає свою значущість як засіб соціального контролю. Відповідно право завжди повинно мати моральне обґрунтування, тільки у цьому випадку можливе ефективне здійснення функцій права;

– теоретичні положення, що юристи є необхідними, оскільки забезпечують взаємодію між правовою системою та членами суспільства, а також між правом і державною владою. Будучи хранителями правової традиції, вони сприяють реалізації права та його розвитку, крім цього вони виконують посередницьку функцію в суспільстві;

– теоретичні положення правової концепції Джона Ролза, що політичні і громадянські права – стрижень свободи особи, її самовизначення у всіх сферах життя, у тому числі і неекономічній сфері.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що викладені в дисертації положення, висновки і пропозиції можуть бути використані:

– у науково-дослідній роботі – у процесі подальших наукових досліджень з питань сучасних концепцій права та вивчення політико-правової думки як в Україні так і за кордоном;

– у правотворчій діяльності – для удосконалення чинного законодавства України з урахуванням сучасних концепцій права. Рекомендації і пропозиції можуть бути враховані в контексті проведення судової реформи в Україні;

– у правозастосовній діяльності результати дисертаційного дослідження можуть бути використані у практичній діяльності органів місцевого самоврядування, судів усіх рівнів, а також у прокурорській роботі тощо;

– у навчальному процесі – для викладання курсу «Історія політичних та правових учень», для написання монографій, підручників, навчальних посібників, практикумів, коментарів законодавства, довідкової та методичної літератури.

Апробація результатів дисертації. Основні положення і висновки дисертації обговорювалися на кафедрі історії держави, права та політико-правових учень Львівського національного університету імені Івана Франка та були апробовані на таких наукових конференціях: XVI науково-практична конференція «Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні» (м. Львів, 8–9 лютого 2010 р.); XXIX звітна науково-практична конференція «Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні» (м. Львів, 2–3 лютого 2023 р.).

Публікації. Основні положення й висновки дисертаційної роботи викладені у 5 публікаціях, з яких 3 наукові статті, одна з яких опублікована у фаховому іноземному виданні та 2 тези наукових конференцій.

Структура дисертації визначена метою та завданнями дослідження. Дисертаційна робота містить вступ, три розділи, що поділяються на шість підрозділів, висновки, також список використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 220 сторінок, з них основного тексту – 197 сторінок. Список використаних джерел розміщено на 22 сторінках (244 найменування).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми, її зв'язок з науковими програмами, визначено мету та завдання дослідження. Охарактеризовано предмет і об'єкт дослідження. Розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, подано відомості про апробацію, публікації, структуру й обсяг роботи.

Розділ 1 «Методологічна основа дисертаційного дослідження» складається з двох підрозділів. У підрозділі 1.1 «*Наукові дослідження соціологічної концепції права у США в українському правознавстві та їхня джерельна база*» з'ясовано стан дослідження соціологічної концепції права у США українською юридичною наукою, сформовано історіографічну та джерельну базу дисертаційного дослідження. Констатовано, що в українській юридичній науці соціологічна концепція права у США вивчається у межах теорії праворозуміння філософією та теорією права, її роль у розвитку соціології з'ясовує соціологія права, а загальна історико-правова наука (загальна історія права) визначає значення соціологічної концепції для розвитку права, зокрема права у США. Водночас історія політичних та правових учень розглядає соціологічну концепцію як предмет дослідження в історичному контексті еволюції світової правової думки. Таке широке предметне поле, з одного боку, позитивно вплинуло на накопичення наукових знань про соціологічну концепцію права у США в українському правознавстві. З іншого боку, унеможливило повноцінний науковий огляд всіх чи більшості наукових праць, серед яких багато публікацій лише побічно, фрагментарно стосуються безпосередньо предмету нашого дисертаційного дослідження. Різноманітність наукових публікацій про соціологічну концепцію права у США та особливості їхньої джерельної бази зумовили звертання автора до узагальнених на рівні теорії результатів діяльності наукових шкіл, які вивчали та вивчають соціологічну концепцію права загалом та у юриспруденції

США ХХ ст. зокрема. У підрозділі описано історіографічне знання, здобуте представниками львівської школи теорії права (керівник – П. Рабінович), львівської школи історії права (керівник – Б. Тищук), чернівецької школи політичних та правових учень (керівник – В. Марчук), української школи соціології права (керівник – О. Сердюк), київської школи теорії права (керівник М. Козюбра). Загалом напрацювання цих та інших наукових шкіл (зокрема харківської та одеської) мають виняткове методологічне значення для дослідження соціологічної концепції права в юриспруденції США ХХ ст. Вони сформували необхідний термінологічний та поняттєвий апарат дисертаційного дослідження, виокремили соціологічну юриспруденцію як окремих напрям розвитку юридичної науки, розмежували соціологічну концепцію з іншими типами праворозуміння, встановили світоглядні (філософські) засади соціологічної концепції, показали основні напрями її трансформації у ХХ – на початку ХХІ ст.

У підрозділі 1.2 «*Методологія дослідження*» на засадах методологічного плюралізму сформовано систему підходів, методів та прийомів наукового аналізу соціологічної концепції права в юриспруденції США ХХ ст. Поєднання трьох основних підходів дослідження – мережевого, історико-правового та соціологічного, описаних та апробованих у підрозділі 1.2, зумовлене тим, що вони відображають основну ідею соціологічної концепції права, історичний контекст її виникнення та поширення, взаємний вплив розвитку права та його соціологічного праворозуміння, зв'язок між західною традицією права та соціологічною концепцією права у США, еволюцію соціологічної концепції права та виникнення наукових шкіл на її основі, зближення соціологічної концепції права з іншими концепціями, спроби формування інтегративної концепції права. Описане у підрозділі 1.2 дисертації уявлення про метод як спосіб організації дослідження зумовило виділення на основі обраних методологічних підходів провідних спеціальних методів вивчення соціологічної концепції права у США. Для мережевого методологічного підходу таким є порівняльно-історичний-правовий, для історико-правового – історико-понятійний, для соціологічного – метод системного аналізу. Описані у підрозділі 1.2 структурні елементи в їх зв'язку склали авторську методологію дослідження соціологічної концепції права в юриспруденції США ХХ ст.

Розділ 2 «Загальна характеристика соціологічної концепції права в юриспруденції США ХХ століття» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 2.1 «*Передумови виникнення соціологічної концепції права*» з'ясовано конкретно-історичний процес становлення соціологічної концепції в юриспруденції США ХХ ст., яка продовжила дві лінії розвитку соціологічного праворозуміння – світоглядно-ідеологічну та методологічну.

Ідеологічна лінія – це лінія лібертаризму, методологічна лінія – це методологічне вчення Є. Ерліха та інших європейських фундаторів соціології права, зокрема пов'язаних з Україною – С. Дністрянського, Б. Кістяківського, Л. Петражицького, Ф. Тарановського. У підрозділі послідовно показано історичну наступність у розвитку правової думки, трансформацію в соціологічній юриспруденції США ХХ ст. правових ідей німецької історичної школи права, психологічної школи права тощо. Соціологічна концепція права в юриспруденції США ХХ ст. розвивалася в ідейному протистоянні з правовим позитивізмом, роль якого у становленні американської юридичної науки (особливо Г. Кельзена) не варто недооцінювати. У цьому протистоянні популярність соціологічної концепції права забезпечували динамічні політико-правові процеси у США, які посилювали відчуття обмеженості правового формалізму.

Підрозділ 2.2 «Становлення і розвиток соціологічної концепції права та її напрями в юриспруденції США ХХ століття» акцентує на розвитку в ХХ ст. у американській правовій думці «соціологічного напрямку», що поєднує кілька шкіл права, зокрема соціологічну школу, представниками якої є Олівер Вендел Холмс, Роско Паунд, Джон Ролз, реалістичну школу права, представниками якої є Джером Френк, Карл Левеллін та ін., а також прагматичну школу, представниками якої є Джон Дьюї, Чарльз Пірз та ін. Ці наукові напрями визначили розвиток правової думки у США в першій половині ХХ століття та привнесли у неї наступні суттєві ознаки: наголос більше на функціях, ніж на змісті, природі права, індивідуалізація правосуддя, справедливості, широке використання методів соціальних наук, зростаюча об'єктивність та оцінка значущості правових цінностей та принципів права.

Загалом соціологічна концепція права у США є невід'ємною складовою соціологічного праворозуміння.

Розділ 3 «Ключові представники соціологічної юриспруденції США ХХ століття» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 3.1 «Теорія справедливості Джона Ролза – філософська основа соціологічної концепції права у США» обґрунтовується положення про те, що вчення Д. Ролза є філософсько-правовою основою соціологічної концепції права, тоді як соціологія права Р. Паунда є методологічною основою більшості соціологічних теорій, а прагматична (інструментальна) філософія Д. Дьюї виокремлює соціологічне праворозуміння серед інших типів праворозуміння. У підрозділі теорія справедливості Дж. Ролза не тільки отримала нове прочитання в контексті відносин «людина-право», яке усталило в українському правознавстві думку про філософію свободи та теорію справедливості Дж. Ролза як світоглядну

(філософську) складову соціологічної концепції права у США, а й забезпечила ідейний зв'язок та наступність філософських ідей соціологічної концепції права. Узагальнено теорія справедливості Дж. Ролза формулює принцип максимально рівної для всіх свободи, що безпосередньо пов'язує її з філософією права Канта. Водночас теорія справедливості Дж. Ролза – яскравий приклад осучаснення (актуалізації) філософсько-правових засад соціологічної концепції права у США.

У підрозділі уперше в українському правознавстві з'ясовано вплив теорії справедливості Дж. Ролза на розвиток сучасного соціологічного праворозуміння в Україні.

Відтак, Дж. Ролз поєднує свободу, справедливість та право світоглядно, на філософському рівні праворозуміння. Наукова гіпотеза про філософію свободи та справедливості Дж. Ролза як філософський рівень соціологічного праворозуміння не тільки зумовила підхід до з'ясування їх змісту, а й дозволила осмислити спільне та відмінне між філософським та науковим рівнями соціологічної концепції права у США. На думку автора дисертації, філософський рівень представляє Дж. Ролз, а науковий – Р. Паунд. Їхні вчення відображають різні аспекти феномену права, проте є фундаментом соціологічної концепції та створюють можливості для її подальшого розвитку.

У підрозділі 3.2 «Вчення Роско Паунда та його загальна характеристика» критично осмислюється усталена в українському правознавстві думка про визначальний вплив американського соціолога права Роско Паунда на розвиток соціологічної юриспруденції та соціологічного праворозуміння. Констатація засновницької ролі Р. Паунда у формуванні соціологічної юриспруденції у США ХХ ст. зумовлює поширений стереотип, який ототожнює соціологічне праворозуміння загалом з праворозумінням Р. Паунда. На противагу цьому стереотипу у підрозділі розвивається думка про те, що Р. Паунд заклав наукові основи соціологічного праворозуміння шляхом протиставлення соціологічної юриспруденції так званій «механічній юриспруденції».

Суть нового підходу в соціології права була охарактеризована самим Р. Паундом як «інструментальний прагматичний підхід» до вивчення права, причому саме право стало сприйматися переважно як інструмент соціального контролю. Оскільки справа контролю пов'язана так чи інакше з врегулюванням і координацією поведінки і соціальної взаємодії законослухняних громадян, то для самої юриспруденції найбільш відповідною назвою стала назва «юридична соціальна інженерія», авторство якої також приписують Р. Паунду. Згідно поглядів ученого право є одним із способів контролю за поведінкою людей разом з релігією,

мораллю, звичаями, домашнім вихованням тощо. Такий підхід орієнтував юридичну науку на вивчення права в контексті соціальних відносин, вимагав враховувати взаємодію правових норм з іншими регуляторами суспільного життя.

У сучасному йому праві Р. Паунд виділяє три наступні аспекти. По-перше, право – це правовий порядок або режим регулювання соціальних відносин за допомогою систематичного і впорядкованого застосування сили органами держави. По-друге, правом називають офіційні джерела, які служать керівництвом при винесенні судових і адміністративних ухвал. По-третє, право є судовий і адміністративний процес. Якщо звести ці визначення воедино, ми прийдемо до розуміння права як високоспеціалізованої форми соціального контролю, здійснюваного на основі владних розпоряджень в рамках судового і адміністративного процесу. Відзначимо, що приведені формулювання не містять визначення суті права. Прихильники соціологічної юриспруденції, серед яких і Р. Паунд, у своїх концепціях прагнули розкрити не суть права, а сукупність його значень, які прийняті юристами, особливо юристами-практиками. Саме тому таке визначення було побудоване Паундом як синтез соціологічних, нормативних і практико-процесуальних уявлень про право. Відтак, погляди Р. Паунда розвивалися у напрямі ідей, що отримали назву багатоаспектного підходу до дослідження права. Погоджувати різні визначення в концепції пропонувалося за допомогою поняття мети. Мета права, згідно з ученням Р. Паунда, полягає в залагоджуванні соціальних конфліктів і досягненні цивілізованих відносин між людьми.

Однак Паунд спеціально підкреслював, що соціальна інженерія за допомогою права виключає активне втручання держави у сферу приватних інтересів. Ідея соціального контролю за допомогою права стала структурним компонентом численних соціологічних концепцій права, суспільства та політики.

ВИСНОВКИ

У дисертації вирішене нове наукове завдання, що полягає у встановленні місця та ролі соціологічної концепції права в юриспруденції США ХХ ст., в історії світової правової думки, з'ясуванні її засадничих положень, які стали ідейною основою історичного розвитку соціологічного праворозуміння.

Отримані у процесі дослідження результати дозволяють зробити наступні висновки:

Аналіз українських досліджень з історії соціологічної концепції права в юриспруденції США ХХ ст. засвідчує послідовні спроби вітчизняного правознавства створити узагальнюючий образ соціологічного праворозуміння. Такий підхід прямо вплинув на формування історіографії проблеми, специфічними рисами якої є:

- історіографічні джерела об'єднують наукові напрями таких юридичних наук як філософія права, загальна теорія права та держави, соціологія права, історія права та держави, історія політичних та правових учень;

- в українській історіографії соціологічної концепції права в США ХХ ст. триває процес визначення її місця та ролі в історії світової правової думки шляхом порівняння з іншими концепціями (насамперед, позитивістською);

- важливою складовою української історіографії соціологічної концепції права у США ХХ ст. стала напрацьована та апробована методологія досліджень, зокрема знання про соціологічний підхід, історико-понятійний та інші методи дослідження;

- українська історіографія соціологічної концепції в юриспруденції США ХХ ст. актуалізує її дослідження у межах розвитку інтегративного праворозуміння, соціалізації та антропологізації права, а також конкретно-історичних умов розвитку права в Україні, пов'язаних з глобалізаційними та євроінтеграційними процесами;

- сучасний етап у розвитку історіографії соціологічної концепції права в юриспруденції США ХХ ст. відрізняється від попередніх появою спеціальних наукових досліджень (насамперед, дисертаційних), в основі яких розширена джерельна база (за рахунок нової англійської та перекладної літератури), нові підходи до історії ідей загалом та правових ідей зокрема, сформовані основні засади концептуальних підходів, поняттєвий апарат і прикладний характер.

З огляду на те, що соціологічна концепція права щонайменше досліджується такими правознавчими науками як філософія права, теорія права, історія права та правових учень, правова соціологія у дисертації вироблено конкретний методологічний підхід на основі мережевого, історико-правового та соціологічного методологічних підходів із застосуванням історико-порівняльно-правового, історико-понятійного методів дослідження та методу системного аналізу. Авторська методологія дослідження дозволила виявити загальне та особливе в соціологічній концепції права у США, наскрізну ідею усієї концепції та її численні модифікації у порівнянні з іншими концепціями, зокрема природньо-правовою, позитивістською чи інтегративною.

Істотний вплив на становлення соціологічної концепції права в Європі мали мислителі та учені, які працювали в університетах на українських землях в імперський (кінець XIX – початок XX ст.) та постімперський період (20–30-ті роки XX ст.) Є. Ерліх, Л. Петражицький, Б. Кістяківський, С. Дністрянський, Ф. Тарановський. Їхні ідеї, насамперед, ідея «живого права» Євгена Ерліха сприйняті «класиками» соціологічної концепції, зокрема Роско Паундом.

Відтак, попри свою оригінальність і особливості соціологічна концепція права у США розвиває європейську традицію соціологічного праворозуміння, яка сформувалася в Європі на протигагу позитивізму та формалізму.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. як результат методологічного прояву негативної реакції щодо правового формалізму стала поява в Сполучених Штатах Америки трьох теоретичних напрямів: соціологічної юриспруденції, правового реалізму, а також відновлення та розвиток філософської юриспруденції.

Ці наукові напрями визначили розвиток правової думки в першій половині XX століття та привнесли у неї наступні суттєві ознаки: наголос більше на функціях, ніж на змісті, природі права, індивідуалізація правосуддя, справедливості, широке використання методів соціальних наук, зростаюча об'єктивність та оцінка значимості ціннісних канонів.

Основоположником соціологічної концепції права в юриспруденції можна вважати Олівера Вендела Холмса, який спричинив «соціологічний переворот» в методології юриспруденції своїм відомим твердженням, що «дійсне життя права це не логіка, а досвід». Зосереджуючи увагу на процесуальних характеристиках правового буття, він стверджував, що будучи логічним за формою, право є соціальним за суттю, а судові рішення, базуючись на певних соціальних уявленнях про те, що є за даних умов суспільним благом, стають основою нормативних приписів. Саме соціальні переваги норм (а не правовий прецедент сам по собі) формують «не артикульовані установки» в свідомості суддів, які проявляються в зв'язку з тим, що вони не можуть залишитись осторонь актуальних суспільних проблем.

Значний вплив на розвиток сучасних концепцій права США мали наукові доробки Б. Кордозо, який стверджував, що саме соціологія права, досліджуючи дійсні витоки та форми прояву «живого права», дає суддям можливість знайти пояснення тим труднощам та протиріччям, якими насичений судовий процес.

Інституційне оформлення соціології права як спеціальної соціологічної теорії почалось в кінці 30 – на початку 40-х років, в значній мірі під

впливом європейської соціології права, зокрема під впливом Є. Ерліха, коли у 1936 р. вперше в США була видана його монографія під назвою «Соціологія права». Теорія Ерліха була співзвучна найбільш суттєвим методологічним інтенціям американської правової думки. Зокрема, представники соціологічної юриспруденції та «правового реалізму» послуговувались тезою Ерліха про «вільне виявлення» права суддями, які скоріше його створюють, ніж просто декларують.

В ХХ столітті у американській правовій думці найбільш широко представлений «соціологічний напрям», що поєднує кілька шкіл права, зокрема соціологічну школу, представниками якої є Олівер Венделл Холмс, Роско Паунд, Джон Ролз; реалістичну школу права, представником якої є Джером Френк, Карл Левеллін та ін, а також прагматичну школу, представниками якої є Джон Дьюї, Чарльз Пірз та ін.

Враховуючи, що в американській соціологічній правовій концепції використовуються різноманітні підходи: прагматичний, реалістичний та соціологічний у їх гармонійному поєднанні, ми приходимо до висновку, що соціологічна концепція права, як основна сучасна концепція права в юриспруденції США, включає у себе декілька шкіл права, що використовували вказані підходи до розуміння права в ХХ столітті.

Соціологічний підхід в праві можна назвати інструментальним, оскільки, по-перше, він творчо розглядає головне завдання правової теорії – сформулювати по можливості несуперечливу систему правових уявлень, що могло б сприяти використанню права більш ефективно як офіційними посадовими особами, так і простими громадянами. По-друге, правові норми та приписи розглядаються в першу чергу через призму ефективності при досягненні цілей, поставлених верховною владою, причому сама ефективність повинна вивчатися в її соціальному зрізі, як рівень досягнення соціально-корисних цілей при мінімальних затратах засобів і зусиль. А також, по-третє, зазначений підхід виявився найбільшою мірою орієнтованим на використання сучасної техніки управління.

Відповідно соціологічну правову концепцію необхідно розглядати у сукупності всіх трьох правових шкіл, а саме: соціологічної, реалістичної та прагматичної.

Прагматизм, як політична та правова категорія, впливає на демократичні процеси в Україні, про складність яких свідчать показники стану перехідних процесів.

Варто наголосити, що соціологічна орієнтація віддзеркалює дію політичного прагматизму, який наука сьогодні розглядає як політично-правову категорію. Однак однозначне трактування існуючого владного порядку, згідно з прагматизмом та реалізмом, спрощує шлях до побудови

майбутнього і є невід'ємною частиною позитивних перетворень в Україні, хоча немає моделі майбутнього правового режиму, а дати визначення тому режиму, що існує нині в українській державі, складно. Усе це підсилює прагматичну орієнтацію в напрямі таких критеріїв: наявність політичного плюралізму, політична участь громадян у соціально – політичному житті країни, які реалізують свою участь у процесі через вибори депутатів в парламент, а також вибори президента.

Центральне місце в наукових доробках американського вченого – правника, Джона Ролза, посідає дослідження природи справедливого суспільного устрою.

Проблеми справедливості за Дж. Ролзом виникають, коли виникає необхідність у суспільній оцінці діяльності відповідних інститутів для того, щоб збалансувати легітимні конкуруючі інтереси і інтереси членів суспільства.

Дж. Ролз обґрунтовує необхідність звернення до теорії суспільного договору для виокремлення «чистої процедурної справедливості», яка лежить в основі його теорії, названої ним «справедливість як чесність», таким чином, ідея процедурної неупередженості, чесності у «вихідній позиції» (його версії «природного», досуспільного, дополітичного стану) перетворюється в принципи справедливості.

Припущення, що суспільний договір являє собою адекватну модель для виведення принципів справедливості, зв'язано з переконанням Дж. Ролза, що чесність угоди забезпечується згодою його учасників із принципами, яким вони будуть підкорятися в майбутньому. Саме тому Дж. Ролз назвав свою теорію «справедливість як чесність».

Теорія справедливості, у відповідності із концепцією Джона Ролза, полягає у наступному: проблема справедливості виникає, коли індивіди намагаються втілити в життя свої права; держава повинна забезпечити механізм для вирішення конфліктів індивідуальних прав і їх реалізації; відповідним чином обмежена демократія виступає як адекватна процедура для забезпечення справедливості; індивідуальні права визначають питання, що підпадають під демократичний механізм.

До недоліків теорії Дж. Ролза можна віднести те, що вона виявляється практично відірваною від конкретної історичної і політичної реальності, що робить визначальним вплив не тільки на уявлення про справедливість, але насамперед на характер розподілу в даному суспільстві. Він не визначає рівень соціально-пріоритетних благ (які можуть розрізнятися досить сильно і від суспільства до суспільства, і від епохи до епохи). Його аналіз коливань доходів також виявляється позаісторичним, тому що він зовсім не враховує фундаментальні зміни соціальних структур

у процесі розвитку. З цього погляду Ролзів аналіз соціальних зв'язків все-таки видається зайво спрощеним.

Світоглядною основою вчення Роско Паунда послужили ідеї прагматизму – провідного напрямку у філософії США початку ХХ ст. Наріжний постулат філософії прагматизму свідчить: будь-які теоретичні побудови необхідно оцінювати з погляду їх практичного значення.

Суть нового підходу в соціології права була охарактеризована самим Р. Паундом як «інструментальний прагматичний підхід» до вивчення права, причому саме право стало сприйматися переважно як «інструмент соціального контролю». Оскільки справа контролю пов'язана так чи інакше з врегулюванням і координацією поведінки і соціальної взаємодії законслухняних громадян, то для самої юриспруденції найбільш відповідною назвою стала назва «юридична соціальна інженерія».

Право, на думку Р. Паунда є одним із способів контролю за поведінкою людей разом з релігією, мораллю, звичаями, домашнім вихованням тощо. Такий підхід орієнтував юридичну науку на вивчення права в контексті соціальних відносин, вимагав враховувати взаємодію правових норм з іншими регуляторами суспільного життя.

Р. Паунд виділяє в сучасному праві три аспекти. По-перше, право – це правовий порядок або режим регулювання соціальних відносин за допомогою систематичного і впорядкованого застосування сили органами держави. По-друге, правом називають офіційні джерела, які служать керівництвом при винесенні судових і адміністративних ухвал. По-третє, право є судовий і адміністративний процес. Якщо звести ці визначення воедино, ми прийдемо до розуміння права, за Р. Паундом, як – високо спеціалізованої форми соціального контролю, здійснюваного на основі владних розпоряджень в рамках судового і адміністративного процесу.

Серцевиною доктрини Р. Паунда є принцип доцільності права. Слідом за Єрінгом він вважав, що обґрунтування мети правопорядку повинне бути забезпечене концептуально-понятійною єдністю юридичної доктрини, оскільки дозволяє не тільки погоджувати різні визначення права, але і пов'язати загальнозначущі соціальні ідеали з інтересами і суб'єктивними правами.

Ідейна еволюція соціологічної концепції права в юриспруденції США ХХ ст. істотно вплинула на формування соціологічного праворозуміння, сформувала його плюралістичний характер. У ХХІ ст. у межах та на засадах соціологічного праворозуміння розвиваються численні наукові теорії, підходи, концепції, школи, напрями та методи дослідження. В Україні до таких щонайменше можна віднести потребовий науковий підхід, теорію правової реальності тощо.

В умовах російсько-української війни зростає прикладна значущість соціологічної концепції, оскільки зростає роль права як засобу соціального контролю та досягнення у післявоєнний період соціальної рівноваги. За посиленої уваги Української держави до безпекової функції підвищується роль інститутів (наприклад, суду) та спільнот (наприклад, територіальних громад) як інструментів правотворення.

Соціологічна концепція права має виняткове значення для української історико-правової науки, бо є однією з засад боротьби з «науковим імперіалізмом», забезпечуючи науковість досліджень «живого», «неформального», «недержавного» права українців у часи їх перебування у складі інших, найчастіше окупаційних держав.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. **Вісьтак І. Я.** Sociological law of Roscoe Pound // Соціологічна юриспруденція Роско Паунда // *Visegrad Journal on Human Rights*, Issue 3, 2021, p.p. 292–298 // https://journal-vjhr.sk/wp-content/uploads/2021/10/VJHR_3_2021-Last.pdf.

2. **Вісьтак І. Я.** Методологічні аспекти дослідження соціологічної концепції права у США / Вісьтак І. Я. // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2023. – Ч. 2, № 79. – С. 395–401.

3. **Вісьтак І. Я.** Наукові дослідження соціологічної концепції права у США в українському правознавстві та їхня джерельна база / Вісьтак І. Я. // Аналітично-порівняльне правознавство – електронне наукове фахове видання юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет». 2023. № 05. С. 38–45.

4. **Вісьтак І. Я.** Концепції права в соціологічній юриспруденції США в ХХ століття // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали XVII науково-практичної конференції (8–9 лютого 2010 р.) / Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2010. С. 50–51.

5. **Вісьтак І. Я.** Теорія справедливості Джона Роулса та її вплив на розвиток юриспруденції США ХХ століття // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали ХХІХ звітної науково-практичної конференції (2–3 лютого 2023 р.): у 2 ч. Ч. 1. Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2023. С. 35–43.

АНОТАЦІЯ

Вісьтак І. Я. Соціологічна концепція права в юриспруденції США ХХ століття. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. – Львівський національний університет імені Івана Франка Міністерства освіти і науки України, Львів, 2024.

У дисертаційному дослідженні з'ясовується зміст соціологічної концепції права в юриспруденції США ХХ ст. Соціологічна юриспруденція США є винятковим за значущістю у розвитку правової думки прикладом соціологічному типу праворозуміння, яке розвивалося на противагу позитивістському праворозумінню, подальшій формалізації права США.

Для досягнення мети дослідження у дисертації визначено та проаналізовано національну (українську) історіографію досліджуваної проблеми, з'ясовано коло історіографічних джерел, які об'єднують наукові напрями філософії права, загальної теорії права та держави, соціології права, історії права та держави, історії політичних та правових учень, описано зміст та тенденції історіографічного процесу в українській історіографії соціологічної концепції права в США як процесу визначення її місця та ролі в історії світової правової думки шляхом порівняння з іншими концепціями, насамперед, позитивістською. Сформовано та апробовано авторську методологію дослідження соціологічної концепції права в США шляхом об'єднання трьох концептуальних підходів – мережевого, історико-правового та соціологічного у «широкий підхід», з допомогою якого відображається основна ідея соціологічної концепції права, історичний контекст її виникнення та поширення, взаємний вплив розвитку права та його соціологічного праворозуміння, зв'язок між західною традицією права та соціологічною концепцією права у США, еволюцію соціологічної концепції права та виникнення наукових шкіл на її основі, зближення соціологічної концепції права з іншими концепціями, спроби формування інтегративної концепції права. Комплексно визначено історико-правові, інтелектуальні та соціальні передумови становлення соціологічної концепції права в юриспруденції США ХХ ст., виявлено наступність у розвитку соціологічної концепції права в Європі та США, виокремлено правові ідеї – попередники соціологічної концепції – категоричний імператив І. Канта, ідею інтересу в праві Р. Єрінга, ідеї утилітаризму Д. Бенґама, ідею «живого права» Є. Ерліха, ідею «спонтанного суспільства» Ф. А. Гайека. Обґрунтовано роль традиції загального права на становлення узагальнюючого положення

соціологічної концепції права в США про те, що право в книгах відрізняється від права в дії, відтак життя права визначається його соціальним середовищем. З'ясовано вплив соціологічної концепції права у США ХХ ст. на становлення соціологічного праворозуміння в сучасній Україні, виокремлено та описано взаємозв'язки філософсько-правових та теоретичних складових соціологічної концепції права з концепціями та теоріями української юридичної науки, зокрема потребним підходом до права, теорією правової реальності, теорією конвергенції справедливості та права, теорією суддівської правотворчості тощо. Здійснено спробу обґрунтувати перспективи соціологічної концепції права, пов'язані з ефективною адаптацією правової системи до соціальних умов, які постійно змінюються;

Ключові слова: право, праворозуміння, соціологічна концепція права, соціологічна юриспруденція США, теорія справедливості Джона Ролза, вчення Роско Паунда.

ANNOTATION

Vistak I. // Sociological concept of law in US jurisprudence of the 20th century. – Qualifying scientific work on manuscript rights.

Dissertation for the scientific degree of candidate of legal sciences on specialty 12.00.01 – theory and history of the state and law; history of political and legal studies. – Ivan Franko National University of Lviv of the Ministry of Education and Science, Lviv, 2024.

The content of the sociological concept of law in US jurisprudence of the 20th century is elucidated in the dissertation study. Sociological jurisprudence of the USA is an example of a sociological type of legal understanding that is exceptionally significant in the development of legal thought, which developed in opposition to the positivist legal understanding and to the further formalization of US law.

To achieve the goal of the research, the national (Ukrainian) historiography of the researched problem are defined and analyzed in the paper, the circle of historiographical sources that unite the scientific directions of philosophy of law, general theory of law and the state, sociology of law, history of law and the state, history of political and legal sciences is clarified, the content and trends of the historiographical process in the Ukrainian historiography of the sociological concept of law in the USA as a process of determining its place and role in the history of world legal thought by comparing it with other concepts, primarily positivist are described.

The author's methodology for researching the sociological concept of law in the USA was formed and tested by combining three conceptual approaches – network, historical-legal and sociological into a «broad approach», which reflects the main idea of the sociological concept of law, the historical context of its emergence and spread, mutual influence of the development of law and its sociological understanding of law, the connection between the Western tradition of law and the sociological concept of law in the USA, the evolution of the sociological concept of law and the emergence of scientific schools based on it, the convergence of the sociological concept of law with other concepts, attempts to form an integrative concept of law.

The historical-legal, intellectual and social prerequisites for the formation of the sociological concept of law in the US jurisprudence of the 20th century are comprehensively determined, the continuity in the development of the sociological concept of law in Europe and the USA is revealed, the legal ideas – the predecessors of the sociological concept – the categorical imperative of I. Kant, the idea of interest in the rights of R. Yering, the ideas of utilitarianism of D. Bentham, the idea of «living law» of E. Ehrlich, the idea of «spontaneous society» by F. A. Hayek are singled out.

The role of the tradition of common law in the formation of the generalizing provision of the sociological concept of law in the USA is substantiated, that law in books differs from law in action, therefore the life of law is determined by its social environment. The impact of the sociological concept of law in the USA in the 20th century on the formation of sociological legal understanding in modern Ukraine is clarified, the relationships between the philosophical-legal and theoretical components of the sociological concept of law with the concepts and theories of Ukrainian legal science, in particular the necessary approach to law, the theory of legal reality, the theory of the convergence of justice and law, the theory of judicial law-making, are highlighted and described etc. An attempt to substantiate the perspectives of the sociological concept of law related to the effective adaptation of the legal system to constantly changing social conditions was made.

The key words: law, understanding of law, sociological concept of law, US sociological jurisprudence, John Rawls's theory of justice, studies of Roscoe Pound.

Підписано до друку 16.05.2024 р. Формат 60x90/16
Обсяг 0,9 авт. арк.
Тираж 100 прим. Папір офсетний.

Друк: ФОП Кундельська В.О.
79037, м. Львів, вул. Студинського, 4.
Виписка з ЄДР серія АА № 543619 від 22.10.2007 р.
Тел.: 096 270 62 87; 050 227 91 39.
e-mail: genaprint@gmail.com

